

СТАНОВИЩЕ
от член на научно жури
за придобиване на образователна и научна степен „доктор“
в СА „Д. А. Ценов“ – Свищов

Съгласно Заповед № 848/03.10.2022 г. на Ректора на СА "Д. А. Ценов" относно дисертационен труд за присъждане на ОНС "доктор"

Изготвил становището: Доц. д-р Людмил Иванов Несторов, катедра "Обща теория на икономиката", СА "Д. А. Ценов", научна специалност 05.02.01. "Политическа икономия"

Автор на дисертационния труд: докторант самостоятелна форма, платено обучение Елица Петкова Петкова, катедра "Обща теория на икономиката", СА "Д. А. Ценов"

Тема на дисертационния труд: „Преките чуждестранни инвестиции – основа на транснационализацията на икономиката“;

I. Общо представяне на дисертационния труд:

Обект на изследване в дисертационния труд са преките чуждестранни инвестиции, а предмет на разглеждане е ролята на преките чуждестранни инвестиции за транснационализацията на икономиката и инвестиционното развитие на България.

Дисертацията се състои от въведение, три глави, заключение, приложения, използвана литература и съдържание в обем от 183 страници. Съдържанието е оформено според изискванията на ЗРАС в България и Правилника за неговото приложение в СА. То включва: съдържание (с. 1), списък с използваните съкращения (с. 2), въведение (с. 3-8), първа глава (с. 9-61), втора глава (с. 62-122), трета глава (с. 123-161); заключение (с. 162-166), три приложения (с. 167-169) и използвана литература (с. 170-183). Отделните глави са добре свързани и подредени. Прави се преход от една към друга, което придава на дисертационния труд необходимата логическа последователност в изложението.

Във въведението правилно се отбелязва актуалността на темата. Обектът и предметът на изследване са добре изведени. Добре формулирана е целта и на тази основа се определят основните задачи за изпълнение в дисертационния труд. Тезата е представена разбираемо, а именно, че „притокът и запасът от ПЧИ се определят от степента на развитие на дадена икономика, а привлечените ПЧИ, от своя страна, създават предпоставки за икономически растеж и по-нататъшно инвестиционно развитие на страната. Поради това е необходимо да се разработи, приеме и въведе в действие, от съответните институции, политика за стимулиране на ПЧИ.“ (с. 5).

Пак там се отделя внимание на теоретичната и методологическата основа на изследването, която се „гради върху общи постановки за трансграничното движение на капитала от неокласическата и неоинституционалната теория“ (с. 5). Посочени са и някои от българските и чуждестранните автори със съществен принос при разработването на идеи и постановки, свързани с ПЧИ.

Изведени са на преден план някои от основните източници на информация за емпиричните изследвания в дисертацията. Акцентира се на основните логико- и емпирично-теоретични методи, които се използват в направеното изследване.

Очертани са трудностите и ограниченията, пред които е била поставена докторантката при своето научно изследване. Може да се обърне повече внимание на посочения първи проблем, където се забелязва известно противоречие, което би могло да се избегне.

Изследването на поставения проблем в дисертационния труд е през периода 1990-2020 година. Този трийсетгодишен отрязък от време е достатъчно голям и дава добра основа за задълбочени анализи, изводи и обобщения, въз основа на които да се представят насоки за подобряване инвестиционното развитие на страната.

Използвани са общо 148 източника, разположени на 14 страници (с. 170-183). От тях 36 са на български автори, 60 на чуждестранни, а останалите 52 представляват източници от Интернет. Всичко това показва добра осведоменост на автора по разработвания проблем, което му позволява да навлезе в неговата същност и да достигне до поставената от него цел и задачи.

II. Преценка на формата и съдържанието на дисертационния труд.

Докторантката и нейният научен ръководител заслужават адмирации за това, че са се насочили към един актуален за икономическата теория и практика въпрос, който в годините на трансформация на българската икономика от тоталитарен към пазарен модел придобива все по-голямо значение. Така наречените в икономическата литература „преки чуждестранни инвестиции“ оказват все по-силно въздействие върху социалното и икономическото развитие на страната в краткосрочен и дългосрочен период. Причината е в процеса на глобализация на икономиката и влиянието, което оказва този процес върху българската икономика и общество.

Използван е голям по обем емпиричен материал, който докторантката е успяла добре да обработи с оглед на поставените задачи, набелязаната основна цел и тезата, която заститава.

В първа глава се разглеждат **теоретико-методологичните аспекти на преките чуждестранни инвестиции** (с. 9-61). На преден план се извежда влиянието на глобализацията и транснационализацията на икономиката, където ПЧИ са свързващ елемент. Тук авторът правилно посочва, че те „се утвърждават като основен инструмент за интеграцията на страните в световното икономическо пространство“, а от друга страна, чрез тях „икономиката на страната се превръща в транснационална система от производствени, търговски и финансови отношения“ (с. 60). Убедително се посочват основните причини и предпоставки за развитието на процесите на глобализация и транснационализация на икономиката, каквото са либерализацията на икономическите отношения след 1989 г.; икономическата политика на страните, насочена към отворени и пазарно-ориентирани икономически системи; развитието на науката и техниката, както и все по-силното развитие и икономическо значение на ТНК.

В тази глава сполучливо се очертаava ролята на ПЧИ за транснационализацията на икономиката. Установява се, че ПЧИ ускоряват процесите на интернационализацията и транснационализацията на икономическите отношения и стимулират глобализацията на икономиката; водят до нарастването на БВП на отделните страни; увеличават дела на ТНК в създаването на световния БВП (до 30% от него) и тяхното участие в световното производство (до 10%). Доказва се, че чрез ПЧИ се стимулира заетостта и нараства социално-икономическото развитие както на страните, от които произхожда инвестициията (страниците донори), така и на страните, в които се инвестира (страниците реципиенти).

Поздравления за автора, че не пропуска и негативните ефекти от влиянието на ПЧИ както за страниците донори, така и за приемащи страни. В този смисъл се отбележва разминаването в целите на ПЧИ и на държавната икономическа политика, вносът на остарели и замърсяващи околната среда технологии, изтичането на висококвалифицирани кадри към страницата донор и др.

В контекста на поставените задачи, в тази глава се разглеждат основните подходи и модели за изследване и анализ на ПЧИ, както и основните мотиви за ПЧИ. Личи много добра осведоменост на докторантката относно тези подходи, модели и

мотиви, което ѝ дава възможност да навлезе в дълбочина на разглежданите проблеми и осмисляне на резултатите от направеното изследване.

Втора глава от дисертационният труд е посветена на тенденциите в развитието на ПЧИ за периода 1990-2020 г. (с. 52-122). На първо място, в тази глава се разглежда динамиката на ПЧИ в световната икономика. Установява се, че през последните три десетилетия се наблюдава бързо увеличаване на обема на ПЧИ, особено в сравнение със световния експорт и световното производство. Отбелязва се, че основна причина за това е разпадането на социалистическия блок след 1989 г. и преориентирането на страните от Централна и Източна Европа към пазарен тип икономическа система. Посочва се, че в началото на 21-ви век ПЧИ продължават да нарастват, но с по-бавен темп, което се дължи най-вече на „значителното намаление в потока на ПЧИ след 2000 г., в резултат от „спукването на Интернет (дот-ком) балона“, който води до фалит и загуба на пазарна капитализация на редица големи компании от IT сектора. Прави се извода, че през последните 11 години се забелязват сериозни колебания в ПЧИ, което се дължи най-вече на бавното възстановяване на икономиките след кризата от 2008-2009 г. и слабата инвестиционна активност, особено в развитите страни, където ПЧИ остават доста под нивата от преди 2008 г. Акцентира се на негативното влияние на Ковид пандемията върху ПЧИ през 2020 г. поради свиване на търсенето и нарушаване процеса на доставките на стоки заради въведените транспортни ограничения.

Обръща се внимание и на структурните промени в ПЧИ от гледна точка на световната икономика. Най-важната промяна тук е свързана с пренасочване на инвестиционната активност зад граница от промишления сектор към сектора на услугите.

От гледна точка на географската структура на ПЧИ (в световен мащаб) се установява, че през разглеждания период постепенно намалява преимущественото положение, което развитите страни имат по отношение вноса на ПЧИ за сметка на развиващите се икономики и икономиките в преход, които вече приемат почти половината от преките инвестиции в света (с. 67). Посочва се, че този процес е свързан с намаляване вноса на ПЧИ в САЩ и Европа и нарастването им в страните в преход, както и в Китай, Сингапур, Индия, Мексико, Бразилия и Хонг Конг. Въпреки развитието на тези процеси се отбелязва, че днес най-големи вносители на ПЧИ остават САЩ, Великобритания, Германия, Нидерландия и др. развити страни.

Уместно се разглеждат в тази глава и основните методи за ПЧИ, а именно чрез инвестиция на зелено или сливане и придобиване с/на друга компания. Отбелязва се, че инвестициите на зелено доминират.

Особено важно е да се отбележи своеобразният научно-приложен принос на докторантката, че в тази глава се разглеждат спецификата и предизвикателствата в изменението на преките чуждестранни инвестиции в България. Вниманието ни е насочено към особеностите на ПЧИ в българската икономика, повлияни от промените в средата и конкретните условия, в които се осъществяват изходящите и входящите потоци от преки инвестиции в страната. Проследени са и очертани етапи в развитието на българската икономика след 1989 г. Акцентира се на влиянието, което има икономическото развитие на страната през тези етапи върху тях. Посочат се проблемите и причините за забавяне на икономическите реформи и създаването на благоприятни условия за привличане на ПЧИ в нашата страна.

Очертават се като изключително благоприятни в динамиката за привличане на ПЧИ годините през периода 2006-2008 година, а като най-неблагоприятни тези през периода 1990-1996 г. Посочва се, че след 2008 г. започва траен процес на намаляване на притока на ПЧИ у нас, което продължава и до днес (виж. фиг.18 на с. 67). Солучливо се отбелязва, че въпреки ниският корпоративен данък, ниските работни заплати и близостта на страната ни до пазара на ЕС, размерът на ПЧИ у нас бележи спад и е на

нико равнище. Тази неблагоприятна тенденция се допълва и от ниската акумулирана сума на преките инвестиции, които нашата страна реализира зад граница. Тук трябва да се отбележи, че авторът коректно посочва и някои от основните причини за наличието на тази неблагоприятна тенденция в размера на ПЧИ у нас.

В тази глава е отделено внимание и на отрасловата структура на ПЧИ у нас. Посочват се основните фактори за тези промени, сред които определящи са преходът от планова към частно-пазарна икономика, влиянието на глобализацията, на членството ни в ЕС, промяната в съвременните технологии и не на последно място, дигитализацията на икономиката. Стига се до извода, че от гледна точка на отрасловата структура на ПЧИ у нас се забелязва тенденция за постепенно намаляване на техния обем в промишлеността и нарастването им в сектора на услугите (особено във финансовите и застрахователните), което съвпада и със световната тенденция по отношение на посочения проблем.

Тук се разглеждат и промените в географската структура на ПЧИ у нас. Установява се, че след разпадането на бившия Съветски съюз и СИВ в началото на 90-те години на миналия век, основен вносител на ПЧИ у нас са страните от ЕС (77%, виж фиг. 25, с. 110). Водещи в това отношение са Австрия, Германия, Великобритания, Нидерландия, Кипър, Гърция и др. Ниско е равнището на внесените ПЧИ от САЩ, Полша, Финландия и Балтийските страни. Прави впечатление, че е много нисък размерът на ПЧИ, които изнася страната. Основни партньори тук са Италия, Нидерландия и Румъния, следвани от Германия и Гърция.

В тази глава докторантката уместно се спира и на структурата на ПЧИ по **елементи на платежния баланс**. Отбелязва се, че от гледна точка на този критерий преобладават ПЧИ под формата на дялов капитал, който до 1998 г. достига до 95% от ПЧИ у нас. Това показва, че чуждестранните инвеститори имат дългосрочни намерения за бизнес в България, което е добре за икономическия растеж и жизненото равнище на населението. Прави впечатление, че през периода 1999-2008 г. този дял намалява до 62%, а след това отново се увеличава и достига средно 85% до 2015 г. (с. 119). Неблагоприятна тенденция се забелязва през последните пет години в намаляване дела на основния капитал в ПЧИ у нас, като през 2017 и 2019 г. той дори става отрицателна величина (с. 120). Това показва, че още преди Ковид пандемията у нас се забелязва постепенно напускане на чуждестранните инвеститори. Посочва се, че причините за това са понесени нетни загуби от фирмите вносители на ПЧИ или на прекомерно големите суми разпределена печалба под формата на дивиденти, които не остават в България (с. 120). Успоредно с това се отбелязва нарастване дела на реинвестираната печалба (средно до 80%) през тези последни пет години от периода, което показва желанието на чуждестранните инвеститори да реинвестират печалбата от дейността си в България, което е добре за националната икономика.

Стига се до изводите, че България е силно зависима от чуждестранните капитали, че изходящият запас от ПЧИ е изключително малък, което говори за липсата на конкурентни предимства, знания и умения за бизнес в международни условия на българските фирми.

В трета глава на дисертацията (с. 123-160) се поставя акцент върху **инвестиционното развитие на България**. Тук авторът анализира инвестиционното развитие на България според теоремата на Дж. Данинг, която свързва икономическото състояние на страната и мобилността на капитала под формата на ПЧИ. Успешно се защитава тезата, че „дадена страна привлича толкова повече ПЧИ, колкото по-развита е нейната икономика (или колкото по-висок икономически растеж е постигнала)“ (с. 124). Подчертава се взаимната зависимост между изследваните величини, а именно, че икономическото състояние на страната влияе върху размера на ПЧИ, но и ПЧИ влияят на него. Установява се, че през изследвания период, а именно 1990-2020 г., се обособяват три етапа на инвестиционно развитие на страната (фиг. 31 на с. 130).

Първият етап от инвестиционното развитие на страната е през периода 1990-1996 г. Тогава инвестиционната позиция на страната (чистият износ на преки инвестиции) е отрицателна. Основните причини за това са ниското технологично равнище, липсата на утвърдени и успешни управленски и организационни практики, собствени научни разработки и др.

Вторият етап е през периода 1997-2013 г., когато се забелязва бързо нарастване, почти двойно (91%), на стойността на внесените ПЧИ. Основните причини за това са засилването на приватизационния процес, разрастващият се вътрешен пазар и макроикономическата стабилизация след въвеждането на валутния борд през 1997 г., което е предпоставка за привличане на повече пазарно-ориентирани ПЧИ. В същото време продължава да се увеличава отрицателната стойност на нетната инвестиционна позиция на България, което означава, че причините (посочени по-горе), които я предполагат, се задълбочават.

От 2014 г. до днес се очертава **третият етап** от инвестиционното развитие на страната. Първоначално (през периода 2014-2017 г.) той се характеризира с това, че отрицателната нетна инвестиционна позиция на България започва да намалява в резултат от увеличаващия се износ на преки инвестиции зад граница. Основната причина за тази промяна са нарасналите конкурентни предимства на част от българските фирми, което е резултат от участието им в международните производствени мрежи. Успоредно с това намалява притокът на ПЧИ у нас, като основна причина за това е повишаването на разходите за труд в резултат от постепенното нарастване на минималната и средната работна заплата у нас.

Като **авангардно** може да се посочи в изследването, че след 2017 г. нетната външина инвестиционна позиция (НВИП) на страната започва да се увеличава, което се дължи на нарастването на преките инвестиции, които постъпват у нас. Заедно с това темпът на нарастване на преките инвестиции зад граница обаче се запазва, но той не може да компенсира увеличението във вноса на ПЧИ. **Обяснение на тази интересна тенденция се търси в подобрените предимства на местоположението и на макроикономическата стабилност на нашата страна, което едновременно стимулира както притока, така и износа на ПЧИ.** Тази зависимост не е описана от модела на Дж. Данинг и може да се посочи като своеобразен научно-приложен принос на докторантката в изследването на този процес. Като допълнителен аргумент към казаното, докторантката използва статистически методи, които позволяват да се анализира зависимостта между изменението на БВП на човек и НВИП на страната през изследвания период. **По този начин докторантката представя една доста оригинална траектория на инвестиционното развитие на България, която се описва от крива линия с точки на пречупване, съответстващи на етапите на инвестиционно развитие, през които тя преминава (с. 137).**

За да се обясни възможността за по-нататъшно инвестиционно развитие на България, в дисертацията се разглежда задълбочено и **средата за пряко инвестиране**. Посочват се основните фактори, които определят тази среда, а именно размерът и състоянието на вътрешния и на външния пазар (имайки предвид пазара на съседните страни и на ЕС), числеността на населението, размерът на доходите в страната, инфраструктурата и политиката по отношение на външната търговия и др. Поставя се акцент върху добре функциониращия пазар на труда, образоването на работната сила и нейната квалификация, производителността на труда, иновациите, състоянието на финансовите пазари, добре развитата инфраструктура на страната, както и действащата данъчна и социално-осигурителна политика на държавата. Правилно се отбележва, че отбеляните по-горе фактори е необходимо да се усъвършенстват и доближават до критериите на ЕС по отношение на тях.

От важно значение за постигане на целите, заложени в дисертационния труд, е посочването на **насоки за подобряване** на инвестиционното развитие на България.

Докторантката добре и подбрано насочва своето внимание към следните по-важни насоки, а именно: преодоляване на диспропорциите в търсенето и предлагането на труд; повишаване производителността на труда; технологично развитие и изграждане на инновационния потенциал на страната; подобряване състоянието на транспортната инфраструктура; осигуряване на благоприятна икономическа и финансова среда за чуждестранните инвестиции; изграждане на трайни връзки между българските и чуждестранните фирми; осигуряване на политическа стабилност, на ясна правна и административна уредба, намаляване на корупцията и др.

Заключението показва добре резултатите от изследването. Логически последователно и аргументирано се доказва постигането на заложената в изследването цел и произтичащите от нея задачи. Убедително се защитава и залегналата в дисертацията изследователска теза.

Дисертацията е написана на разбираем език и в същото време има научен стил, който отговаря на изискванията на ЗРАСРБ. При извършената проверка за достоверност и коректност на поднесената и използвана информация, както и относно направеното изложение по дисертационния труд показаните стойности са в рамките на най-ниските приемливи параметри.

Авторефератът по дисертационния труд се характеризира със следните особености:

1. Отговаря на структурата и съдържанието на обсъдената в катедрата дисертация;
2. Изведени са основните приносни моменти;
3. Посочени са публикациите по дисертационния труд, които са общо 3 доклада от участия в научнопрактически конференции;
4. Представена е декларация за оригиналност и достоверност, в която се посочва, че:
 - Резултатите и приносите в дисертационния труд на тема „*Преките чуждестранни инвестиции – основа на транснационализацията на икономиката*“ са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които авторът няма участия.
 - Представената от автора информация във вид на копия на документи и публикации, лично съставени справки и др. съответства на обективната истина.
 - Резултатите, които са получени, описани и/или публикувани от други автори, са надлежно и подробно цитирани в библиографията.

III. Научни и научно-приложни приноси на дисертационния труд

Приемам за достоверни посочените от докторантката в Автореферата научни и научно-приложни приноси като искам да акцентирам на някои от тях, които за мен имат важно значение, а именно:

1. Научно-приложен принос на докторантката, е че се разглеждат спецификата и предизвикателствата в изменението на преките чуждестранни инвестиции в България през периода 1990-2020 г.
2. Значими са изводите на докторантката, че България е силно зависима от чуждестранните капитали и че изходящият запас от ПЧИ на страната е изключително малък, което говори за липсата на конкурентни предимства, знания и умения за бизнес в международни условия на българските фирми;
3. По оригинален начин докторантката описва траекторията на инвестиционното развитие на България, която представя чрез крива линия с точки на пречупване, съответстващи на етапите на инвестиционно развитие, през които страната е преминала. Това е авангардно и може да се определи като своеобразен научно-приложен принос на докторантката в изследването на този процес.

4. Последователно и аргументирано са изведени основните фактори, определящи средата за инвестиционно развитие на страната. Правилно се отбелязва, че те трябва да се усъвършенстват и доближават до критериите на ЕС, за да се подобрява средата за инвестиционно развитие.

5. Находчиво са представени основните насоки за подобряване на инвестиционното развитие на България.

IV. Въпроси по дисертационния труд

Нямам съществени бележки или въпроси по отношение съдържанието на дисертационния труд.

V. Обобщена оценка на дисертационния труд и заключение

Представеният дисертационен труд отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в република България и Правилника за неговото прилагане в СА „Д. А. Ценов“, съгласно чл. 68 ал 1. Дисертацията има необходимата за защита актуалност, автентичност, задълбочени теоретични познания, методическа издръжаност и практическа насоченост. Чрез нея докторантката показва умения за самостоятелно научно изследване, задълбочено познаване на същинства, ролята и спецификата на преките чуждестранни инвестиции за транснационализацията на икономиката и инвестиционното развитие на България.

Въз основа на посочените по-горе положителни и приносни моменти, направения задълбочен сравнителен и критичен анализ на проблемите относно транснационализацията на икономиката и инвестиционното развитие на България ми дава основание да дам положителна оценка на представения за обсъждане дисертационен труд на тема: „Преките чуждестранни инвестиции – основа на транснационализацията на икономиката“ и да предложа на уважаемите членове на научното жури да гласуват за присъждане на научната и образователна степен "доктор" на Елица Петкова Петкова в професионално направление 3.8. "Икономика", по научната специалност 05.02.01. "Политическа икономия".

гр. Свищов
01.11.2022 г.

(доц. д-р Людмила Несторова)